

Η ΠΑΤΡΙΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν Ν^ο κατάλοιπον τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου ἀποτελεῖται ἐκ δύο φακέλων, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος περιλαμβάνει δύο διαλέξεις γενομένας ἐν τῷ ἐνταῦθα φιλολογικῷ συλλόγῳ Πάρινασσῶς περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ρήγα. Ἀπόσπασμα τῆς μελέτης ταύτης ἔχει δημοσιευθῆ ἐν τῇ Ἑστία¹ καὶ ἐν ταῖς «Μικταῖς Σελίσι»² ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἡ Ὑπέροια ἐν Φεραῖς». Ἐν τῷ αὐτῷ φακέλλῳ, ἐκτὸς ἀσημάντων τινῶν σημειώσεων, εὔρηται καὶ ἐπιστολὴ τοῦ «Περ. Ἀγγελίδου» γραφεῖσα «ἐν Βελεστίνῳ τῇ 17 Μαρτίου 1895» καὶ περιέχουσα εἰδήσεις τινὰς περὶ Βελεστίνου, ζητηθείσας ὑπὸ τοῦ Λάμπρου, ὡς καὶ ἀνακοίνωσις περὶ Φερῶν γερμανιστὶ γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ Λάμπρου γενομένη πιθανῶς ἐν τῇ ἐνταῦθα γερμανικῇ σχολῇ. «Arch. «Meine heutige Mittheilung hat zum Gegenstand eine von denjenigen Statten der altgriechischen Kultur, welche noch nicht genügend untersucht worden sind. Es ist das heutige Velestino, welches die Stelle von alten Pharae unzweifelhaft einnimmt».

Ἐν τῷ ἑτέρῳ φακέλλῳ, τῷ περιλαμβανομένῳ ἐν τῷ πρώτῳ εὑρισκομεν δύο ἐπιστολάς τοῦ Λάμπρου γερμανιστὶ γεγραμμένας καὶ δύο γερμανιστὶ γεγραμμένας ἀπαντήσεις πρὸς ταύτας.

Ἡ πρώτη τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Λάμπρου φέρει χρονολογίαν «29 November 1911» καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν τῆς Βιέννης. «Director des allgemeinen Archivs k. k. Ministerium des Innern» Heinrich Kretschmayr, ἡ δὲ δευτέρα φέρει χρονολογίαν «30 November 1911» καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ ἀρχείου τῆς αὐλῆς

1 Τοῦ 1895. ἐν σ. 100 καὶ ἐ.

2 Ἐν σελ. 335 ἐ.

καὶ τοῦ Κράτους «Direction des Hof-und Staats Archivs» Paukert. Τῶν ἀπαντήσεων ἡ μὲν πρώτη, ἡ τοῦ ἀρχείου τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ κράτους, φέρει χρονολογίαν «11 Dezember 1911», ἡ δὲ δευτέρα, ἡ τοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν, φέρει χρονολογίαν «5 Februar 1912».

Πρὸς καταπόνησιν τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης πρέπει νὰ ληθῶσιν ὑπὸ τῆς ἰστορικοῦ καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας ὑπὸ τοῦ Legrand τριάκοντα τρία ἀντίγραφα ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τοῦ τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ κράτους, γερμανιστὶ γεγραμμένα καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸν Ρήγα τὸν Βελενστενλῆν, ἅτινα κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Legrand ἔπρεπε νὰ δημοσιευθῶσιν εἰς τὸ περιοδικὸν τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας μετὰ ἐλληνικῆς μεταφράσεως. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνέλαβεν ὁ Σπυρίδων Λάμπρος δημοσιεύσας ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τοῦ περιοδικοῦ τῆς ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τὰ κείμενα καὶ τὴν ὑπὸ αὐτοῦ φιλοτεχνηθεῖσαν μετάφρασιν αὐτῶν ὡς καὶ τινὰς παρατηρήσεις ὡς τὰ πολλὰ ἱστορικῶς ἐν τέλει¹. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα πολυτιμότερα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ρήγα διελεύκαναν πλεῖστα σημεῖα ἀφορῶντα τὸν βίον καθόλου τοῦ Ρήγα καὶ ἰδίᾳ τὸ τέλος αὐτοῦ. Ταῦτο παρεκίνησε τὸν Λάμπρον νὰ ἐκδώσῃ ἴδιον ἔργον κατὰ τὸ 1892, ἐν ᾧ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα» ἐξέθετε τὰ τοῦ βίου καὶ ἰδίᾳ τὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πηγῶν καὶ δὴ τῶν ἐν τῷ Δελτίῳ δημοσιευθεισῶν. Κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς τοῦ 1911 ἠρεύνησεν ὁ Λάμπρος τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ ἀρχεῖα Ρώμης, Φλωρεντίας, Βενετίας, Βουδαπέστης καὶ Βιέννης πρὸς εὑρεσιν νέων πηγῶν τῆς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ τούτων εὑρήνται ἐν τῷ ὑπὸ ἀριθ. Ρ4Ε φακέλλῳ, τῷ περικλείοντι πολυτιμότερας

1 Ἐνθ. ἀν. σελ. 585. ε. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀνετυπώθη ἔπειτα ἐκ τοῦ Δελτίου τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθν. ἐταιρείας εἰς ἴδιον τεύχος.

εἰδήσεις διὰ τὴν ἑλληνικὴν καθόλου ἱστορίαν. ¹ Μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐρευνηθέντων ἀρχείων εἶνε, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, καὶ τὰ τῆς Βιέννης ¹, ἐν τοῖς ὁποίοις ὁμοίως παραδόξως δὲν εὑρετὰ ὑπὸ τοῦ Legrand ἀντιγραφέντα ἔγραφα, τὰ ἀφορῶντα τὸν Ρήγαν. Τοῦτο ἀναγκάζει τὸν Λάμπρον νὰ γράψῃ τὰς δύο ἀνωτέρως μνημονευθείσας ἐπιστολάς καὶ ζητήσῃ πληροφορίας περὶ τῆς τύχης τῶν ὑπὸ τοῦ Legrand ἀντιγραφέντων ἐγγράφων. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἐποδεικνύων τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν τῶν ὑπὸ τοῦ Legrand δημοσιευθέντων ἐγγράφων παρακαλεῖ τοὺς διευθυντὰς τῶν εἰρημένων ἀρχείων νὰ ἐξετάσωσι μὴπως καὶ αἴτια ἔγγραφα συνδεόμενα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βιέννης. Ἐνδιαφέρεται ἔτι ἰδιαζόντως, γράφει, πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν, περὶ τῶν ἐξῆς ἐγγράφων τοῦ πρωτοκόλλου τῆς ἀστυνομίας 1797—1798.

10. 287 Nrko Christoph soll... confrentiert werden.

6. Nako griech. Handelsman. Akt der mit ihm wegen beizientigen Bestellung zum Morde κτλ.

253. Hem. Die un denselben in der Grazerzeitung erchienene anrichtige Anektode Νο 257.

Πρὸς τὰς ἀπιστολάς ταύτας ἀπαντῶν ὁ μὲν διευθυντὴς τοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν πληροφορεῖ τὸν Λάμπρον ὅτι τὰ ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἔκαμε χρῆσιν ὁ Legrand κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1890 ἐν Βιέννῃ «leider nicht mehr auffinden lassen» καὶ ὅτι τὰ ἔγγραφα, τὰ ἀφορῶντα τὸν Χριστόφορον Νάκον «aufgefunden wurden» καὶ «für die Benützung durch Sie bereit liegen», ὁ δὲ

1. Περὶ τοῦ πολυτίμου ὑλικοῦ τοῦ περιεχομένου ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. Ρ¹Ε' φακέλλῳ θέλει γίνεαι προσεχῶς λόγος ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ἐνταῦθα ὅτι τὰ πρῶτα συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐδημοσίευσεν ὁ Λάμπρος ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τομ. 8 σελ. 257 ἔ.

2. Ἐν τῷ φακέλλῳ Ρ¹Ε' ὑπάρχουσι σημειώσεις ἀφορῶσαι τὰ ἀρχεῖα τῆς Βιέννης πρβλ. ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν καταλοίπων σελ. 131 ἔ.

διευθυντῆς τοῦ ἀρχείου τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ κράτους ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Legrand δημοσιευθέντα ἔγγραφα εὑρίσκονται προίγματι ἐν τῷ ἀρχείῳ, τὸ ὅτι δὲ ὁ Λάμπρος δὲν εὔρεν αὐτὰ προέρογεται ἐκ τούτου
«dass Herr Professor nur die allgemeine Aktenserie der Abteilung Turcica für das Jahr 1798 (Faszikel 58) angesehen habe, während aber die bewussten Akten als sachlich zusammengehorig gemeinsam unter den Varia dieser Abteilung erliegen. Die seinerzeit von Legrand benützten Aktenstücke (Konzepte der Berichte) sind in dem Gesandtschaftsarchiv der Abteilung Türkei verwahrt und haben deshalb Herrn Professor bis noch zur Einsicht ebenfalls nicht vorgelegen.

Κ. Ι. Δ.

Η ΠΑΤΡΙΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Υπάρχει γωνία γής τής Θεσσαλίδος, ἣτις δὲν ἔχει τὸ εἰδυλλιακὸν κάλλος τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, οὐδὲ τὸ ἄγριον μεγαλεῖον τῶν βράχων τῶν Μεταώρων, πρὸς ἃ τοπεῖα φέρεται ὡσεὶ ἐξ ἐνστίκου πᾶς ὁ ἐπισκεπτόμενος τὴν Θεσσαλίαν. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ κοιλάς, δι' ἣς ῥέει **ἐλαίου δίκην** κατὰ τὴν ὠραίαν ἔκφρασιν τοῦ Λιλιανοῦ ὁ Πηνειός, παρέχει ἐναργῆ τὴν ἀντίθεσιν παντὸς ὅτι ἡ πλάσις ἐδημιούργησεν ἀγριώτατον ἅμα καὶ ἰλαρώτατον, καθ' ἃ ὀρθῶς παρετήρησέ τις τῶν νεωτέρων περιηγητῶν. Καὶ εἶχε δικαίον ἀνὴρ, ὅστις τοὺς μὲν Ἕλληνας δὲν ἠγάπα, ἀλλ' οὐ τὴν καρδίαν κατέληξεν ἡ φύσις ἡ ἐλληνική, ὁ Fallmerayer, νὰ περατώσῃ τὴν γλαφυρωτάτην του περιγραφὴν τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν διὰ τῶν λέξεων· «Πρὸ ἐνὸς τῶν κοιλωμάτων τούτων ἐπὶ τῶν ἀπορρώγων κλιτύων τοῦ Ὀλύμπου εὔρηται ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον κατὰ τὰς διτηγύσεις τῶν χριστιανῶν ὁδηγῶν μου ἐρημοκλήσιον τῆς Παναγίας, καὶ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου αὐτοῦ δάφνη ὑψηλή. Ἡ κόρη Δάφνη, λέγουσιν οἱ μῦθοι, φεύγουσα τὸν Θεσσαλικὸν Ἀπόλλωνα, μεταμορφώθη κατὰ τὰ Τέμπη εἰς τὴν Δάφνην τὸ δένδρον. Φέρων δ' ἔπειτα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον ἐκ τῶν φύλλων τούτου τοῦ δένδρου καὶ κρατῶν ἀνὰ χεῖρας μάντιδα δάφνην κατέλαβεν ὁ Ἀπόλλων τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Εἰς ἀνάμνησιν δὲ τούτου τοῦ συμβάντος ἤρχοντο καθ' ἕκαστον ἕνατον ἔτος ἐκ Δελφῶν θεωροὶ καὶ ἔθουον πανηγυρικῶς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ παρὰ τὸ πρᾶμνημονευθὲν δένδρον. Ἡ θεωρία δὲ αὕτη ἐγένετο ἀφετηρία ψαλιδᾶς θεσσαλικῆς ἐορτῆς καὶ θερινῆς πανηγύρεως ἐν τῇ ὀαφνοπληθεῖ κοιλάδι τῶν Τεμπῶν, ἴσως ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ θέσει, ὅπου ἴσταται νῦν ὁ ναΐσκος, ὁ σκιαζόμενος ὑπὸ τῆς ἀειθαλοῦς καὶ πλατυσκίου θυάδος τῶν δαφνῶν. Διερχόμενος δ' ἐκ τῆς κοιλάδος, ἔδρεψα, προσθέτει ὁ Fallmerayer, κάτ' ἓνα κλάδον, καὶ φυλάττω αὐτὸν σήμερον μετ' ἐξηραμένων φύλλων τῆς κοιλάδος τοῦ Ἰωασαφᾶς πρὸς ἀνάμνησιν τῆς διὰ τῶν Τεμπῶν ἰππηλασίας μου». Ἐπίσης δ' εἶνε ἀληθές ὅτι ἡ θέα τῶν ἀποκρήμων ἐκείνων βράχων παρὰ τὴν Κχαμπάκαν, οἵτινες ἄπορον εἶνε πῶς μετεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης εὐσεβείας εἰς ὑψηλοὺς στολοῦάτας, ἐφ' ὧν χεῖρ ἀνθρώπου ἠδυνήθη νὰ σικοδομήσῃ περιτέχνως βωμοὺς τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ συγκινητικὴ ἐντὸς δικτύου ἀνέλκυσις πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν κορυφῶν

ἐκείνων Μανὰς ἐμποιεῖ αἰσθησίν ἐκ τῶν κραταιοτάτων, ὅσας δύναται ποτὲ τις νὰ αισθανθῆ περιττούμενος καὶ καταλείπει ἐντυπώσεις πράγματι ἀλτρισμονήτους. Καὶ τοῦ μὲν ἐπισκεπτομένου τὰ Τέμπη ἢ φύχῃ ἐκλύεται ὅλη εἰς μέθην ἀπολαύσεως τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως, καὶ νομίζει ὅτι ζῆ ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ Θεοκρίτου καὶ ῥοφᾷ ἀρώματα καὶ φαντάζεται Τιτόρους καὶ Ἀμαρυλλίδας, τοῦ δὲ ἀναρριχωμένου εἰς τὰ Μετέωρα ἢ καρδία ἀποθαμβοῦται ὑπὸ ἄλλου αἰσθήματος, τῆς πρὸς τὸ θεῖον εὐλαθείας καὶ εἰσὶν γίνεται τις εὐσεβέστερος ἐκεῖ ἐπάνω, ἄνωθεν τῆς γῆς, οἶονεῖ ἐν σφαίρᾳ ξένη τοῦ κάτω κόσμου, ἐπὶ τῶν βραχυδῶν ἐκείνων αἰχμῶν, ἐφ' ὧν ἄνθρωποι πάντως πτηνοὶ ἔπιξαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὑπὸ περισσοθρήσκου κινούμενοι ζήλου, τὸν σταυρὸν τοῦ ἐρημίτου. Οὕτω τὰ μὲν Τέμπη ἐξεγείρουσι τὸ αἰσθημα τοῦ πρὸς τὴν φύσιν θαυμασμοῦ, τὰ δὲ Μετέωρα ἄγουσι πρὸς εὐσεβείαν ἄλλῃ ἢ Θεσσαλικῇ γωνίᾳ, εἰς τὴν θὰ ὀδηγήτω ὑμᾶς, κινεῖ ἄλλην χορδὴν, προκαλεῖ ἄλλο αἰσθημα, ὄχι ὀλιγώτερον θερμόν, ὄχι ὀλιγώτερον μέγα, τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος.

Πρόκειται περὶ τοῦ Βελεστίνου, τῶν ἀρχαίων Φερῶν, πόλεως ἐπιστήμου μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐκπεσοῦστος δ' ἔπειτα εἰς μακραιωνά ἀδοξίαν, ἀφ' ἧς ἀνέστυρεν αὐτὴν ἢ ἐν αὐτῇ γέννησις τοῦ Ρήγα. Ἡ γῆ ἐν ἣ εἶδε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ὁ μέγας πατριώτης, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἐδλάττησε φαινή καὶ σαφὴς ἡ ἰδέα τῆς ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ ζυγοῦ ἀπολυτρώσεως τοῦ γένους, δύναται δικαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ κοίτις τῆς νέας τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, καὶ ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους θέον ν' ἀποδῇ τὸ προσκύνημα τοῦ ἐλληνικοῦ, ἢ δὲ τοπογραφία αὐτῆς καὶ ἱστορία νὰ γείνη γνωστὴ εἰς πάντα Ἑλλήνα.

Τρία τέταρτα πρὸς δυσμὰς τοῦ Βόλου διὰ τοῦ σιδηροδρομοῦ ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν πρὸς τὴν Λάρισσαν καὶ τὴν Καλαμπάκην σιδηροδρομικῶν γραμμῶν ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ περιηγητοῦ ἐκλύεται ὑπὸ ἀληθοῦς ὁράσεως. Ἡ ὄρασις ἐκείνη εἶνε ὁ Βελεστίνος καὶ ὁ ὀφθαλμὸς ἀναπαύεται πράγματι ἐπὶ τῆς ἀχάριτος, μάλιστα ἐν θέρει, ὅτε εἶνε ἀπεξήραμένοι οἱ ἄγροί, θέας τῆς μονοτόνου πεδιάδος τῆς Πελασγιώτιδος. Τὴν δὲ ἀνιαρὰν μονοτονίαν διακρίπτουσι κατὰ ταύτην τὴν γραμμὴν μόνον ἀραιὰ ἱστορικὰ ἀναμνήσεις καὶ ἡ πυκνὴ συνάντησις τῶν πολυδουλήτων ἐκείνων μικρῶν γηλόφων, οἵτινες ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ποικίλα εἰκασίας, πάντως ἀνωφελείς, διότι εἶνε φανερόν καὶ ἐνβεβαιγμένον, ὅτι οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἀρχαῖοι τάφοι κεκαλυμμένοι ὑπὸ χώματος γῆς. Ἐν μέσῳ τῆς ἀνιαρᾶς καὶ ἐν μέρει ἄγροισι.

ταύτης πεδιάδος ὁ Βελεστίνος εἶνε ἀληθῆς παράδεισος. Εἰς τὸ πολὺν καὶ ἄγει ἀπὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ πυκνὸν δάσος δρυῶν, πλατάνων καὶ λευκῶν, δι' οὗ φέρουσιν ὄδι, παισιούμεναι ὑπὸ αἵμασιων ἐξαισίας γλοερότητος, ἐν αἷς ἀπὸ βάτων ὑψηλῶν κρεμάννυνται βότρυες ὄλαι προκλητικῶν βατομόρων καὶ συμπεριπλέκεται εἰς αὐτὰς θαλερὸν τὸ ἐπὶ τὰ κισσοστεφῆ δένδρα δίκτην σκιάδος ἀναπεταννόμενον αἰγόκλημα. Εἶνε αὐτόχρημα καλιὰ δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τῆς φύσεως δι' εὐστόμους ἀτμόνας, ὧν οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὸ κελάδημα, κατὰ τὸ ἔαρ φθάνον μέχρι τῶν θυρίδων τοῦ σιδηροδρόμου καὶ κηλοῦν τὸν διαβάτην, ὡς ἐνθυμούμαι ἀπὸ τῆς πρὸ ὧτης μου ἐαρινῆς ἐπισκέψεως εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τὸ 1884.

Τὸ γλοερὸν ἐκεῖνο ἄλσος, αἱ γοητευτικαὶ ἐκεῖναι αἵμασιαι καὶ οἱ καλλίρρυτοι κῆποι οἱ κοσμοῦντες τὸν Βελεστίνον, οἷς ἀρδεύει διὰ τῶν ἀφθόνων αὐτῆς ναμάτων ἡ Ἰπέρεια κρήνη, εἶνε ἀναντιρρήτως οὐ μόνον τὸ ἄριστον τῆς πολίχνης φυσικὸν στεφάνωμα, ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη δύναμαι εἶπειν, ἀρχαιότης, ἡ ἀπὸ παλαιστάτων χρόνων διασωθεῖσα μέχρις ἡμῶν ἄθικτος ἐν μέσῳ τῶν αἰώνων. **Καταφύτους καὶ πλήρεις αἵμασιων καὶ κηπίων** καλεῖ ἡδὲ τοὺς περὶ τὰς ἀρχαίας Φεράς τόπους ὁ Πολύβιος¹, οἷονεὶ παρέχων εἰς ἡμᾶς τὸν δεύτερον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα μεσοῦντα ἀπότυπον τῆς εἰκόνης, ἣν παρέχουσι καὶ σήμερον τὰ ἄμεσα περίχωρα τοῦ Βελεστίνου. Οὐδὲ ἠφάνισαν τὴν φυσικὴν ἐκεῖνην καλλονὴν καὶ ἐν τῷ μετέπειτα χρόνῳ τόσαι θεήλαται καὶ ὑπ' ἀνθρωπίνης χειρὸς ἐπελθοῦσαι καταστροφαὶ δηλώσασαι τὴν Θεσσαλίαν διὰ τῶν αἰώνων ἀλλὰ καὶ πρὸ μιᾶς σχεδὸν ἀκριβῶς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τῆς σήμερον ὁ μέγιστος τῶν Φεραίων μετὰ τὸν ἀρχαῖον Ἰάσονα, ὁ Ῥήγας, ἀπετόπωσεν ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τῆς πολίχνης τοὺς περιστεφανοῦντας αὐτὴν κήπους καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κληθὲν **ιερόν δάσος δρυῶν** ἀκριβῶς, ἐν ἣ θέσει εὐρίσκομεν αὐτὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις.

Οὐδ' εἶνε οἱ θαλεροὶ ἐκεῖνοι κῆποι, τὰ **κηπία** τοῦ Πολυβίου, τὰ **περιβόλια** τοῦ Ῥήγα, καὶ τὸ ὡραῖον τῶν δρυῶν δάσος, τὰ μόνα σημεία τοῦ διαγράμματος τοῦ Βελεστινλή, ἃσα ἀναγνωρίζει καὶ σήμερον ὁ ἐπισκεπτόμενος τὸν Βελεστίνον. Θ' ἀπορήσητε ἴσως μανθάνοντες ὅτι τὸ διάγραμμα ἐκεῖνο ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος ὁδηγός μου κατὰ τὴν ἐπι-

1. Πολυβίου XVIII. 3.

ταψίν τῆς πολίχνης. Ἐκείνον τὸν μικρὸν τοπογραφικὸν χάρτην ἔχων ἀνὰ χεῖρας ἠδυνήθη ὁ ἀνέρω, ἐπικουρούμενος ὑπὸ τοῦ συνοδούντος με φιλοξένου ἐκθειωρτοῦ τῶν Θεσσαλικῶν σιδηροδρόμων κ. Πλατανιώτου καὶ ἐγχωρίου ἱερέως. ἄριστα εἰδότες τοὺς τόπους, ὅπαντα τὰ σημειούμενα ὑπὸ τοῦ Ῥήγα τοπεῖα καὶ λείψανα ἀρχαιοτήτων. Ἐννοῶ δὲ τὸ διάγραμμα τοῦ Βελεστίνου, τὸ συντημμένον εἰς τὴν μεγάλην Χάρταν τοῦ Ῥήγα, τὴν χαρὰς ἐν Βιέννῃ παρὰ τῷ χαλκογράφῳ Φραγκίσκῳ Μύλλερ τῷ 1797¹ καὶ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν Ἐπιπεδογραφία τῆς Φερᾶς λεγομένης νῦν Βελεστίνος.

Δύο τινὰ πορίσματα ἐξάγονται ἀμέσως ἐκ τῆς τακτικότητος ἐκείνης μεταξὺ τοῦ χάρτου τῶν Φερῶν κατὰ τὸ 1797 καὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς πολίχνης, πρῶτον μὲν ἡ μικρὰ μεταβολή, ἡ ἐπεληρούσα κατὰ τὸ διάστημα ἐνός ὅλου αἰῶνος, ἔπειτα δὲ ἡ μεγάλη ἀκρίβεια τοῦ Ῥήγα ὡς πινακογράφου, ὡς ἐπιπεδογράφου διὰ τὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ λέξιν. Εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος πρὸς τὸν μέγαν πατριώτην ἃς προστεθῆ, λοιπὸν ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς ἀρχαιοκοινωνικῆς ἐπιστήμης πρὸς τὸν φιλόρχαιον Ῥήγαν, ἴτις θὰ διατρανώθῃ βεβαίως πρὸς αὐτόν, ὅταν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ τοῦ χάρτου ἐπιχειρήσῃ ποτε συστηματικὰ ἀνασκαφαί] πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν σωζομένων λειψάνων τῶν ἀρχαίων Φερῶν.

Ὁ Βελεστίνος κεῖται ἀριστερόθεν τῶν τροχιῶν τοῦ σιδηροδρόμου εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ. Ἡ ἀπόστασις εἶνε ἀληθῶς μεγάλη διὰ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ δήμου Φερῶν, διὰ πολίχνην, ἀριθμοῦσαν κατὰ τὴν ἀπογραφὴν, τὴν γενομένην τῷ 1889, κατοίκους 2389 καὶ μικρὸν ἀπέχουσαν ἀπὸ ἰκανῶν ἄλλων χωρίων, ὧν τὸ πολυπληθέστατον, ὁ ἄγιος Γεώργιος, ἔχων 440 κατοίκους, εὔρηται ἐν ἀποστάσει ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπὸ τοῦ Βελεστίνου. Ἀλλὰ δὲν πταίουσι διὰ τὸ πρὸς τὸν Βελεστίνον καὶ τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸν ἀδίκημα τοῦτο οἱ κατασκευάσαντες τὸν σιδηροδρόμον· τὸ πταίσμα βάρυνε αὐτοὺς τοὺς Βελεστινιώτας, μυρίας παρεμβάλλοντας δυσχερείας, ὅτε ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ ἡ γραμμὴ εἰς τὴν πλησιέστερον τοῦ πολιέματος διάδοσιν αὐτῆς καὶ τὴν οἰκοδομήσιν τοῦ σταθμοῦ ἐγγύτερον. Ἐκτοτε οἱ κάτοικοι τοῦ Βελεστίνου, συνιδόντες τὰ ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῆς

1. "18. Σπυρ. Π. Λάμπρου Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα Ἐν Ἀθήναις, 1892 σ. 110 κ. ε. ἐνθα καὶ πανομοιότυπον τῆς εἰρημένης Ἐπιπεδογραφίας τῆς Φερᾶς ἐδημοσιεύθη.

συγκοινωνίας ὀφέλιμ. ἐνόησαν τὸ λάθος αὐτῶν. ἀλλ' ἡ ἐπανόρθωσις αὐτοῦ δὲν εἶνε πλέον εὐχερής. ὅ,τι τότε ἠδύνατο νὰ γίνῃ διὰ μικρὰς προσθέτου δαπάνης τῆς σιδηροδρομικῆς ἐταιρίας καὶ ἀνεπισθίτων ζημιῶν τῶν ὠραίων κήπων τοῦ Βελεστίνου ἀπαίτει σήμερον δαπάνην ἑλίγον μικροτέραν τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου δραχμῶν. Μένουσι λοιπὸν τὰ πράγματα ὡς ἔχουσι καὶ θὰ μένωσι βεβαίως ἐπὶ πολὺ ἀκόμη, εἰ μὴ ἐς ἄει. Καὶ οἱ μὲν Βελεστινιώται θὰ φέρωσι πάντως βάρεως τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἁπολογιστέον ὅτι ὁ ὁδοιπόρος ὁ μὴ ἐπειγόμενος, καὶ ἀνγκυζόμενος νὰ διανύσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ εἰς τῆς κοιλιχτην ἄγουσαν οὐδαμῶς ἐυστασχετεῖ διὰ τὸ μήκος τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐπιβραχύνει τὸ γλοερόν τῶν δένδροστοιχιῶν καὶ ὁ στέφανος τῶν περιρρότων κήπων.

Ἡ ὁδὸς ἄγει διὰ τοῦ πεδίου πρὸς βορρᾶν, ἐξ ἣς διευθύνσεως περιστέφανοι τὸν Βελεστίνον τειρὰ λόφων, κορυφουμένων κατὰ τὰ μετεωρότερα τῆς χώρας, εἰς γυψακλὸν ὄρος, ὅπερ πρὸς μὲν ἀνατολῆς πληθιάζον σχεδὸν πρὸς αὐτὰς τὰς δυτικὰς παραφυάδας τοῦ Πηλίου, πρὸς δὲ δυτικὰς συνδεόμενον μεθ' ἑτέρας τειρὰς γυψακλῶν ὄρεων, χωρίζει τὴν ἀρχαίαν Πελασγιώτιν ἀπὸ τῆς Θεσσαλιώτιδος, τὴν πεδιάδα τῆς Λαρίσσης ἀπὸ τῶν σημερινῶν ἐπαρχιῶν Δομοκοῦ, Φαρσάλων καὶ Καρδίτσας. Καὶ τὸ μὲν ὑψηλότερον τούτων τῶν ὄρεων καλεῖται σήμερον διὰ τοῦ τουρκικοῦ ὀνόματος **Karađāy** σημαίνοντος τὸ μαῦρον ὄρος, οὐδεὶς δὲ τῶν περιηγητῶν, καθ' ὅσον ἐγὼ οἶδα, ἀναφέρει ἴδιον ὄνομα διὰ τὴν κορυφὴν τὴν ἀμέτως ὑπερκειμένην τοῦ Βελεστίνου, ἣν οἱ ἐγγώριοι καλοῦσι Μαλούκαν. Ζήτημα δὲ εἶνε ἂν πρᾶγματι ἡ κορυφὴ αὕτη, ἡ ἀμέτως ὑπερκειμένη τῶν Φερῶν, εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὀνομαζομένη Χαλκωδόνιον ὄρος¹. ὡς ἀποδέχονται ἄλλοι τε τῶν νεωτέρων καὶ ὁ Ρήγας, ἐν τῇ προμνησθείσῃ ἐπιπεδογραφίᾳ τῶν Φερῶν.

Δεξιόθεν τῆς ὁδοῦ τῆς σήμερον ἀγούσης ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ εἰς τὸ πέλισμα ῥέουσι τᾶφθονα ὕδατα τῆς Ὑπερείας. Ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τοῦ χαραχθέντος ὑπὸ τοῦ Ρήγα εὗρηται ἐν τούτῳ τῇ μέρῃ ἡ ἐπιγραφή «Μύλοι μὲ μαρμαρόκτιστα ὕδρατωγεία!». Σημειοῦνται δὲ δι' ἀστειρίσκων δεκατρεῖς τοιοῦτοι μύλοι. Ἦτο δὲ φυσικώτατον νὰ γείνη ἐν παλαιῶν χρόνων χρήσις τῶν ἀειρρόων τῆς φεραιῆς πηγῆς νεμάτων πρὸς

1. Πλινίου Nat. hist. IV, 12, 21, 64. Πρὸβλ. Leake, Travels in Northern Greece. Ἐπιτομὴ τοῦ Ἰ. 4^ο Τόμ. Δ' σ. 442. καὶ Σχολ. αὐτ. «Τὸ δὲ Χαλκωδόνιον ὄρος ἐστὶν ὑπεράνω Φερῶν». «Οὐδὲ Φεραῖ; Ἀδμητος εὐρήνεσσιν ἀνάσσωσιν μίμων ὑπὸ σκοπιῆν ὄρος Χαλκωδονίου».

κίνησιν μύλων. Καὶ πράγματι ἤδη ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος εὐρίσκουμεν ἀναφερόμενα τὰ λεγόμενα **μυλοτόπια** τοῦ Βελεστίνου 1, ἅτινα ῥητικῶς ἀναγράφεται, ὅτι ἦσαν ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων ἀφιερωμένα ὑπὲρ τῆς βυζαντινῆς βασιλείας εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Δημητριάδος, εἰς τὴν ὑπέκειτο ὁ Βελεστίνος. Καὶ τὰ μὲν μαρμαρόκτιστα ὑδραγωγεῖα, τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Ρήγα, ἦσαν πάντως λείψανα τῆς ὑδραυλικῆς μερίμνης τῶν ἀρχαίων, δουχευστάντων τὰ ὕδατα τῆς Ἰπερείας πρὸς ἄρδυσιν τῶν ἀγρίων τῶν Φερῶν καὶ κίνησιν τῶν μύλωνων, οἵτινες πιθανώτατα ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἔκειντο ἐν τῇ αὐτῇ θέσει. (Ὁ ὄχι τοῖς δ' ἐκείνοι εὐρίσκοντο πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀκόμη, κατὰ χώραν ὡς τὸ πλεῖστον, ὡς δικαιούμεθα νὰ εἰκάζωμεν ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ χάρτου σημειώματος τοῦ Ρήγα. Καὶ σήμερον δ' ἔτι εὐρηγνται τεμάχια ἐσχορπισμένα περὶ τοὺς μύλωνας καὶ τοὺς κήπους, συμφώνως πρὸς τὴν βεβαίωσιν τῶν ἐγγραφῶν. Ἄν δὲ ἀποβλέψω εἰς τὸ περίτεχνον τῆς κατασκευῆς τῶν ἀποκρουσμάτων, ὅσα ἔτυχε νὰ ἴδω ἰδίως παρ' αὐτὴν τὴν Ἰπερείαν κρήνην, ἦσαν ταῦτα κατασκευάσματα τῶν καλῶν τῆς ἀρχαιότητος χρόνων, καὶ μετὰ θάρρους δόναμαι νὰ εἰκάζω, ὅτι τὰ ὑδραγωγεῖα ἐκεῖνα εἶχον κατασκευασθῆ, περὶ τὸν τέταρτον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους δηλ. τῆς ἀκμῆς τῶν τυράν-

1. Μιχαὴλ Πανάρετος ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος δωρεῖ εἰς τὴν κατὰ τὸ θέμα Δρυανουβαίνης ἐν Θεσσαλίᾳ πατριαρχικὴν μονὴν τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας ἀπὸ τῶν ὄλων μυλοτοπίων ὧν κέκτηται καὶ δεσπόζει καὶ νέμεται ἐξ ἀμνημονεύτων ἤδη χρόνων ἢ κατ' ἐμὲ ἀγιωτάτη ἐπισκοπῇ Δημητριάδος ἐν τῷ θέματι τοῦ Βελεστίνου διακειμένων μυλοτόπιον ἐν, οἷοι ἀρεσθῆ καὶ ἐκλέξεται ὁ διαληφθεὶς πανευγενέστατος Κομνηνὸς κύρ Ἰωάννασφ ὁ Μαλιασηνός, ὁ κτήτωρ τῆς, ὡς εἴρηται, σεβασμίας καὶ ἱερᾶς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου, ὡς ἂν δι' οἰκείων κόπων, ἐξόδων τε καὶ ἀναλωμάτων αὐτοῦ ἐκ βάθρων αὐτὴν ἀνεγείρῃ μυλικὸν ἐργαστήριον καὶ καθιεῖ τοῖς τῆ, ὡς εἴρηται, τοιαύτη μονὴ τοῦ Προδρόμου ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως ὡς οἰκεῖον αὐτῆς κτήμα ἀτελὲς πάντη καὶ ἐλεύθερον καὶ ἀκοταδούλωτον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς καὶ μέχρις ἂν τὸ πᾶν ὁ ἥλιος ἐφορᾷ· τὸ γὰρ ἅπαξ ἀφιερωθὲν τῷ Θεῷ οὐ δουλοῦται ὑπὲρ μνημοσύνου τῶν ἀοιδίμων ἐκείνων βασιλέων τῶν ἀφιερωτῶν τῶν δηλωθέντων μυλοτοπίων καὶ ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ καὶ εὐτελοῦς ἀρχιερέως Μιχαὴλ τοῦ Δημητρι[άδος]. Ἴδε τὸ Ἐκδοτήριον γράμμα τὸ ἐκδομένον ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. CCXXXVI ἑλληνικοῦ κώδικος τῆς ἐν Τουρίνῳ βιβλιοθήκης (Pasini Codices manuscriptori bibliothecae regii Taurinensis Athenaei. Tourini MDCCXLIX Τόμ. Α σ. 322, μγ.). Ἐν τοῖς τοῦ Miklosich καὶ Müller Acta et diplomata graeco-medii aevi. Vindobonae 1871 Τόμ. Δ σ. 423 κ. ε.

νων τῶν Φερῶν, περὶ ὧν θὰ εἰπώμεν κατωτέρω. Ἦσαν δὲ ταῦτα, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν περιωθέντων τεμαχίων, μεγάλοι μαρμάρινοι ὀγκόλιθοι, ἐπιμελῶς κατεργασμένοι καὶ λειεασμένοι, φέροντες βαθεῖαν πρὸς τὰ ἔσω κοιλότητα, δι' ἧς ἔρρεε τὸ διαυγὲς τῆς κρήνης ὕδωρ, ἀσκεπεῖς δὲ μένοντες πιθανῶς ἄνωθεν. Καὶ τοιοῦτον μὲν τὸ ὑδραγωγεῖον τῶν ἀρχαίων Φερῶν. Οἱ δὲ ὑπὸ τῶν περισσῶν ἐκείνων ὑδάτων κινούμενοι μύλοι, ὄντες ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον ὅσοι περίπου ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ῥήγα, δὲν χρησιμεύουσι τὰ νῦν πάντες πρὸς ἂν τότε καὶ ἐν παλαιότεροις χρόνοις σκοπῶν. Εἰς τὸ σύριγμα τοῦ πλείστον τοῦ Βελεστίνου διερχομένου τιτρωδρόμου ἀνταποκρίνεται τὸ σύριγμα τοῦ ἀτμομύλου, ὃν ἔδρυσαν ἐν τῷ πολιίματι, βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας, δύο εὐφυεῖς Ἀργεῖοι, οἱ ἀδελφοὶ Γιαννόπουλοι, ὃν ὁ ἕτερος εἶνε σήμερον καὶ δήμαρχος Φερῶν. Ἡ δ' εἰσαγωγή τοῦ ἀτμοῦ, κατέστησε μὲν ἀχρήστους τοὺς πλείστους τῶν ὑδροκινήτων ἐκείνων μύλων τοῦ Βελεστίνου, ἀλλὰ δὲν ἴδουρίθη καὶ νὰ μεταιώσῃ τὴν πρὸς ἄλλους σκοποὺς χρησιμοποίησιν τοῦ ἀφθόνου ὕδατος· διὸ τινὲς τῶν μύλων, ἐκμισθωθέντες ὑπὸ ἐπινοητικῶν Πελοποννησίων ἢ Μακεδόνων, μετεβλήθησαν εἰς ἄλλα ἐργαστάσια, ἐν οἷς κατασκευάζονται σκουτιὰ ἢ διαπρίονται ξύλα.

Ἀκολουθῶν δὲ τις τὸν ροὺν τῶν ὑδάτων ἢ βαινῶν διὰ τῆς εὐθῆ εἰς τὸν Βελεστίνον ἀγούσης λεωφόρου φθάνει μετὰ πορείαν ὀλίγων λεπτῶν εἰς τὸ ἐπιφανέστερον σημεῖον τῆς πολιίχνης, τὴν Ἰπέρειαν κρήνην, ἣτις καὶ τῶν ἀρχαίων Φερῶν κατεῖχε τὸ μέσον κατὰ τὸν γεωγράφον Στράβωνα ¹. Ἰπέρεια ἀπὸ Ἰπέριτος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ἐκαλοῦντο πολλαὶ πηγαὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὴν δὲ τῶν Φερῶν εὐρίσκομεν ἀναφερομένην τὸ πρῶτον κατὰ τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα παρὰ τῷ Πινδάρῳ ² καὶ τῷ Σοφοκλεῖ ³. Ἐσφαλμένως δ' ὑπετέθη ὑπὸ τινῶν ὅτι ἀναφέρεται ἤδη ἡ φεραία Ἰπέρεια ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου. Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τε τῷ Πινδάρῳ καὶ τῷ Σοφοκλεῖ ἡ Ἰπέρεια προσονομάζεται κρήνη, δικαιούμαι, πιστεύω, νὰ ἐκφράσω τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἤδη ἔκτοτε τὸ θεοφιλέστατον νόμα, ὡς ἐκάλει τὸ ὕδωρ αὐτῆς ὁ Σοφοκλῆς, δὲν ἐχόνετο εἰκὴ ἀπὸ τῶν βράχων, ἀλλ' ὁ ἔκρους τῶν ὑδάτων ἐγένετο ἀπὸ

1. «Ἡ δ' Ἰπέρεια κρήνη ἐν μέσῃ ἐστὶ τῇ Φεραίων πόλει». Στράβωνος Θ. 439.

2. Πινδάρου Πυθ. LV, 221.

3. Σοφοκλῆς παρὰ τῷ σχολιαστῇ Πινδάρου αὐτόθι.

κρουνην τεχνιτῶν. Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ τέχνη συνετέλεσεν εἰς ἐπαύξεισιν τὴν ἀπὸ τῆς πηγῆς θελητέων ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τῆς ἐν Φεραῖς τυραννίδος. Ἴσως δὲ οἱ τύραννοι, οἱ κατὰ τὰνωτέρω ρηθέντα κατασκευάσαντες τὰ λιθόκτιστα ὑδροαγωγεῖα, περιεκόσμησαν καὶ τὴν λίμνην, τὴν ἐκ τῶν ὑδάτων τῆς κρήνης σχηματιζομένην, περιβάλλοντες αὐτῆς τὰς ὄχθας δι' εὐτέλῳς κρηπιδώματος, οἷον πάντως πρέπει νὰ φαντάσθωμεν ὑπάρχον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὅτι δὲ ἀπὸ κρουνην ἐχέοντο τοὶ ἐκ τῶν βράχων ἐκρέον ὕδωρ γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῶν Φερῶν, ἐφ' ὧν ἡ Ἰπέρεια κρήνη εἰκονίζεται ὡς ποταμὸς ἐκχυνόμενος ἀπὸ τοῦ στόματος κεφαλῆς λέοντος. Ἴσως δὲ εἰς τὴν ἀρχαίαν τῆς Ἰπέρειας ἀναφέρεται καὶ τὸ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Φερῶν χάραγμα τοῦ ἐμπροσθίου ἡμίσεος Ἰππου ἐξέχοντος ἐκ τῶν βράχων ἐσχετίζετο δ' ἄλλως καὶ ὁ Ἰππος πρὸς τὸν Ποσειδῶνα τὸν πατέρα τοῦ ἐπωνύμου τῆς κρήνης Ἰπέρητος¹. Εἶνε δὲ τὰ τοιαῦτα νομίσματα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῶν Φερῶν, ἀνερχόμενα καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἤτοι κατὰ δεκάδα ἔλας ἐτῶν παλαιότερα τοῦ τυράννου Ἰάσονος.

Συστάδες δένδρων θαλαρῶν τριάζουσι σήμερον τὴν σχεδὸν τετραγώνον λίμνην, τὴν σχηματιζομένην ἐκ τῶν ὑδάτων τῆς ἀειρρόου πηγῆς, ἔχουσαι καθ' ἑκάστην τῶν πλευρῶν πλάτος τεσσαράκοντα περίπου μέτρων. Ἀπὸ ἱκανῶν ὀπῶν καταρρέει τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν βράχων ἀένναον εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην δεξαμενὴν, ἧτις εἶχε τὸν Σεπτέμβριον, ὅτε ἐπεσκέφθη τὸν Βελεστίνον, βᾶθος ἐξήκοντα περίπου ἑκατοστῶν. Φιλοτίμω δὲ μερίμνη τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς περιβάλλεται ἡ λίμνη ὑπὸ ἱκανῶς εὐσταλοῦς κρηπιδώματος, ἀποτελουμένου ἐξ ἀρχαίων μαρμάρων, οἷα ἄλλως καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἤδη δεκάδα τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος περιέβαλλον ἐν μέρει αὐτήν.² Ραβδωτὸς μιναρὲς ἀλειτουργήτου τὴν σήμερον τζαμίου, οἷοι καὶ ἄλλοι ὑφύονται ἐν τῇ πόλει, ἀνατείνει εἰς τὰ ὕψη τὴν αἰχμηρὰν αὐτοῦ κορυφὴν ἐν ὠραία ἀντιθέσει τῆς λευκῆς αὐτοῦ χροιάς πρὸς τὸ μόλις ποῦ ὑπόγλυκον ὕδωρ, ἐν ᾧ κατοπτρίζεται, καὶ πρὸς τὸ χλωρὸν φύλλωμα τῆς ὀπισθεν αὐτοῦ πλατάνου. Αὐξάνει δὲ τὸ γραφικὸν τοῦ θεάματος ἡ ποικίλη στολὴ τῶν γυναικῶν τοῦ Βελεστίνου ἐρχομένων νὰ πληρώσωσι τὰς στάμνους αὐτῶν ἐκ τῆς λίμνης. Οὐδ' ἔχουσι τι νὰ φοβηθῶσιν, ἐνῶ ῥητῶς μαρτυρεῖ ὁ Ἄγγλος Leake ἐν τῇ

1. Ἴδ. Head Historia nummorum. Ἐν Ὁξωνίῳ 1887 σ. 260.

2. Leake ἐνθ' ἄν. σελ. 440.

περὶ τῆς βορείου Ἑλλάδος συγγραφή αὐτοῦ, τῆ δημοσιευθείσῃ τῷ 1830 ὅτι ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ αἱ Ἑλληνίδες τοῦ Βελεστίνου οὐδεμίαν ἐποιοῦντο χρῆσιν τοῦ ἄλλως ἀρίστου ὕδατος τῆς κρήνης, ἀρκούμεναι εἰς τὰ ἐν τοῖς οἴκοις φρέατα ἐκ φόβου τῶν Τούρκων, οἵτινες ἦσαν πολὺ πολυαριθμότεροι ἐν τῇ πόλει.¹ περιόδοι δὲ εἶπερ τινὲς τῶν ἐν Μεσσαλίᾳ Τούρκων διὰ τὴν ὕδριν αὐτῶν καὶ ὠμότητα.

Ἡ πρὸς τὴν φύσιν ὑπέροχος ἀγάπη τῶν ἀρχαίων ἤγαγεν εἰς τὸν μῦθον, ὅτι ὁ ἐπώνυμος τῆς Ἰπερείας, ὁ Ἰπέρης, κατοῖκε ἄνωθεν τῆς κρήνης τῆς ὑπ' αὐτοῦ κληθείσης.² Ὁ περίοικος λαὸς τῆς σήμερον ἐληθμονόησε τὸν τε Ἰπέρην καὶ τὴν Ἰπερείαν καὶ καλεῖ τὴν κρήνην Κεφαλόφρονον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνομάζονται κεφαλάρια αἱ πηγαί. Καὶ ὅμως ἐνῶ τὸ νέον ὄνομα τῆς κρήνης οὐδένα πλέον ἀνακαλεῖ μῦθον, ἐκ τῆς εὐρείας τοῦ λαοῦ φαντασίας ἀνεδλάσθησαν ὠραία παράδοσις ἀποζημιούσα ἡμᾶς ἐντελῶς διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνδεομένων μύθων. Ἡ παράδοσις μεταθέτει τὴν ἀνάβλυσιν τῆς πηγῆς εἰς χρόνους ἀρχαίους καὶ ἀμνημονεύτους, καὶ ὅμως ἡ ἀρχαιότης αὕτη ἡ ἀχρονολόγητος δὲν εἶνε ἡ ἀπωτάτη, ἡ μετεωριζομένη εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ ἥρωας, τὸν Ποσειδῶνα ἢ τὸν Ἰπέρην, ἀλλ' εἶνε ἡ ἀρχαιότης ἡ προσιτὴ εἰς τὸν νέον ἑλληνικὸν λαὸν τὸν μὴ δυνάμενον νὰ χρονολογήσῃ τι ἀπωτέρω τῶν βερυνάντων τὸ ἔθνος χρόνων, οἱ ὑπῆρξαν δι' αὐτὸ ἀμέτρητοι, εἰς τὸ χάος τῶν αἰώνων κρυπτόμεναι αἱ πικραὶ ἡμέραι. Ἡ σκινὴ ὑπόκειται ἀορίστως ἐν ταῖς θλιβεραῖς ἐκείναις ἡμέραις καὶ ἔως ἡ παράδοσις περὶ τῆς μυστηριώδους ἀρχῆς τῆς πηγῆς καὶ τῆς μετ' αὐτῆς συνδεομένης ὠμότητος τῆς τυραννίδος ἦτο τὸ κυριώτατον αἷτιον τῆς πτοήσεως, ὑφ' ἧς ἔμαθαν ἀμποδιζομένης τὰς γυναῖκας νὰ κατέρχωνται παρὰ τὴν λίμνην ὁ Leake, ὅστις ἠγγόει τὴν περὶ τῆς Ἰπερείας παράδοσιν τῶν Βελεστινιωτῶν. « Εἰς τὸν καιρὸν ἐκείνον, μοὶ διηγήθη ὁ συνοδεύων με ἀφελὴς ἱερεὺς, ἔδοσκε ἕνας τροπάνης τὸ ποιμνιὸν του εἰς τὰ βουνὰ ἐδῶ γύρω, εἰς τὴν Μαλού-³ καν καὶ πέρα. Ἦσαν καλοκαίρι καὶ διψοῦσαν τὰ ζῶα. Ἐξαφνα βλέπει μίαν ἡμέραν ὅτι τὰ γίδια του ἐφαίνοντο ποτισμένα. Ποῦ καὶ πῶς δὲν

1. Leake ἐνθ. ἄν.

2. *Pseudo-Φερικύδου τοῦ Δερίου ἀπόσκ.* ὅδ παρὰ Müller Fragmenta Historiographicum Graecorum Τόμ. Α' σελ. 86 «Υπέρης, ὅς ὄκει ἐπὶ τῇ κρήνῃ τῇ ὑπ' αὐτοῦ κληθείσῃ». Ἦτο δὲ ὁ Ἰπέρης κατὰ τοῦτον τὸν συγγραφέα ὄχι τοῦ Ποσειδῶνος υἱός, ἀλλὰ Μέλανος τοῦ Φριξοῦ καὶ τῆς Εὐρυκλείας.

ἤξευρεν. Ἐπρόσεξε καὶ ἄλλην ἡμέραν καὶ εἶδε τὸν τράγον νὰ σκύπτῃ χυμτλά στὴν γῆν. Εἶχε ὄρη νερὸ καὶ ἔπινεν, ἔπινεν ἀχόρταγα. Βάζει τὸ αὐτὸ ὁ πιστικὸς στὴν γῆν. ἔκει ποῦ εἶδε σκυμμένον τὸν τράγον καὶ ἀκούει νὰ κοχλάζῃ νερὸ. Κανείς δὲν ἤξευρεν ἀπὸ ποῦ ἤρχονταν ἐκεῖνο τὸ νερὸ τὸ κρυμμένο καὶ ποῦ ἐπήγαγε. Ἦθελε νὰ τὸ κρατήσῃ καὶ ἐκεῖνος μυστικὸς. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποῦ ἔσκυψε καὶ αὐτὸς νὰ πιῇ, τοῦ πέφτει στὸ νερὸ ἡ φλογέρα. Σὲ λίγες μέρες ἡ φλογέρα τοῦ εὐρέθηκε κάτω στὸν πλάτανο (εἶς τὸν πλάτανον παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἰπερείας). Τὸ μαθαίνει ὁ ἅγιος. Ἰησοῦς νὰ μάθῃ ποιανοῦ ἦτον ἡ φλογέρα καὶ πὼς εὐρέθηκε ἐκεῖ. Μαθαίνει ἀπὸ τὰ πολλὰ πὼς ἡ φλογέρα ἦταν τοῦ τροπάνη. Διατάζει νὰ τοῦ τὸν φέρουν μπροστὰ του. Τὸν ἐξετάζει καὶ μαθαίνει πὼς τοῦ ἔπεσεν ἡ φλογέρα ἐκεῖ ποῦ ἔσκυψε νὰ πιῇ ἀπὸ τὸ νερὸ ποῦ εἶχεν εὐρεῖ τὸ τραγί. Ὁ ἅγιος θέλησε νὰ μάθῃ καὶ αὐτὸς τὴν πηγὴν γιὰ νὰ φέρῃ τὸ νερὸ εἰς τὴν παλάτι του. Στέλνει τὸν τροπάνη συντροφευμένον μετὰ δύο ἀραπάδες εἰς τὸ βουνό, καὶ ἐκεῖ τοὺς δείχνει ἐκεῖνος τὴν πηγὴν ποῦ εἶχε πέσει ἡ φλογέρα. Οἱ ἀραπάδες ἔρχονται καὶ τὸ λένε τοῦ ἁγίου. ἀφοῦ πρῶτα ἐσκότωσαν τὸν τροπάνη, ὅπως τοὺς εἶχε διατάξει ὁ ἅγιος. Σὲ λίγο βρέθησαν καὶ οἱ ἀραπάδες σκοτωμένοι· γιὰ τὴν εἰς τὴν διατάξιν τοῦ ἁγίου. Ἐμείνε κείνος μονάχος νὰ τὸ ξέρῃ ποῦ ἦταν τὸ κεφαλάρι. Ἐπειτα πέθανε καὶ ἐκεῖνος χωρὶς νὰ τὸ πῇ κανενός. Γιὰ αὐτὸ κανεὶς ἀκόμα ὡς τὰ σήμερα δὲν τὸ ξέρει· ποῦ πρωτοβγαίνει τὸ νερὸ ποῦ χύνεται ἀπὸ τοὺς βράχους κοντὰ στὸν πλάτανο.

Ὁ ἱερεὺς ἐτελείωσε τὴν διήγησιν, ἐνῶ τὸ νερὸ ποῦ ἐχύνετο ἀπὸ τοὺς βράχους κοντὰ εἰς τὸν πλάτανο, τὸ θεοφιλέστατον νάμα τῆς Ἰπερείας, ἐκελάρουζεν ἀκόμη ἐκεῖ πλησίον. ἐκελάρουζε διαρκῶς, κηλοῦν ἡμῶν τὰ ὦτα καὶ ῥέον περαιτέρω, ὅπως ἀρδεύσῃ τοὺς κήπους καὶ κινήσῃ τρὺς μύλους καὶ τὰ ἐργαστήσια, καὶ, τρεπόμενον ἔπειτα μακρὰν ὁδὸν μεταξὺ Βαλεστίνου καὶ ῥιζομόλου, χυθῆ μετὰ δίωρον ῥοῦν εἰς τὴν Βοιβηίδα λίμνην, πρὸς βορρὰν τῶν Φερῶν.

Ἡ Ἰπερεία ἔκειτο, καθ' ἃ εἶδομεν ῥητῶς λέγοντα τὸν Στράβωνα ἐν μέσῃ τῆ πόλει τῶν Φερῶν. Ὡστε κατὰ ταῦτα πρέπει νὰποδεχθῶμεν, ὅτι αἱ ἀρχαῖαι Φεραὶ ἐπεξτείνοντο οὐ μόνον πρὸς βορρὰν ἀλλὰ καὶ πρὸς νότον τῆς κρήνης, οὐ μόνον πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνατολάς. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι τὰ τὴν σήμερον σωζόμενα λείψανα τῆς ἀρχαιότητος περιορίζονται κυριώτατα μόνον πρὸς βορρὰν τῆς Ἰπερείας. ἰδίως δὲ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ αὐτῆς, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀμφισβησίαν, ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις ἐξτείνετο καὶ πρὸς νότον ἰδίως καὶ τὰ νοτιοανα-

τολικά τῆς Ἰπερείας, καταλαμβάνουσα ἤν ἕκτασιν καὶ ἡ πρὸ τῆς προσαρτήσεως τουρκικῆ πόλις. εἰ μὴ καὶ πῶς πλείονα πρὸς τοὺς κήπους τοὺς ἄγοντας εἰς τὸν σιδηρόδρομον κατὰ τὴν διεύθυνσιν ἤν ἐνδεικνύει ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τοῦ Ῥήγα ὁ δρόμος εἰς Βόλον. Ἀλλ' ὡς κυριώτατον κώλυμα εἰς μεγάλτην ἐπέκτασιν τῆς πόλεως πρὸς νότον θέον να θεωρήσωμεν τὸν ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τοῦ Ῥήγα σημειούμενον **χειμαρρον**. Καὶ εἰς ἀνατολῶν δὲ τῆς κρήνης μικρὰν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἕκτασιν τῶν ἀρχαίων Φερῶν, καθότι τὰ ρεύματα αὐτῆς ῥέοντα κατ' ἐξείνην τὴν διεύθυνσιν τὸ κρῶτον, ὅπως ἐπεῖτα τραπῶσι πρὸς βορρᾶν παρεκκλῶνον τὴν ἀστικὴν ἐν ἐκείνῳ τῷ χώρῳ ἐγκατάσταται καὶ τὴν ἀνοικοδομησιν οἴκων, ἐχρησίμευον δ' ἀπ' ἐνχυντίας εἰς τὴν ὡς ἐν προασειῷ τινὶ ἰδρυσιν τῶν μύλων, οὗς οὐδὲν κωλύει νὰποδεχθῶμεν ὑπάρχοντας ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Κατὰ ταῦτα ἡ κάτω πόλις τῶν ἀρχαίων Φερῶν ἔκειτο ὅπου καὶ σήμερον ἡ παλαιότερα συνοικία, ἡ τῶν Τούρκων ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ ἡ ταύτης ἀρχαιότερα ἐλληνικὴ συνοικία, τὸ Βαρούσι. Πρὸς δ' ἀντίληψιν τοῦ μέρους τούτου, ὅπερ καταλαμβάνετο ὑπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως, μέχρι τινὸς μόνον ὀνόματα: νὰ χρησιμεύσῃ τὸ διάγραμμα τοῦ Ῥήγα. Καὶ ταῦτα διότι τὸ πλείστον τοῦ ὑπερθεν τῆς Ἰπερείας πρὸς δυσμὰς ἐπὶ τοῦ τοπογραφικοῦ ἐκείνου χάρτου ἀναγεγραμμένου μέρους τοῦ Βαλεστίνοῦ ἔχει ἐκλείπει τὴν σήμερον, καταστραφέν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Αὕτη εἶνε ἡ κυριωτάτη εἰς τὸν χάρτην τοῦ Ῥήγα ἐπεληθούσα ἐντὸς τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης μεταβολή. Ἀλλ' ἀντὶ τῆς εἰς ἔδαφος καταρριφθείσης ἐκείνης χριστιανικῆς συνοικίας, τοῦ Βαρουσίου, ἤν πρέπει νὰ ἐξαισώσωμεν ἐκ τοῦ διαγράμματος, ἀντὶ τῶν οἰκοδομικῶν ἀνωμάλιων τετραγώνων τῆς συνοικίας ἐκείνης πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς τὸν χάρτην ὅλως λείπουσαν ἐπ' αὐτοῦ νεαν συνοικίαν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἰπερείας ἐπὶ ἐνὸς τῶν ὑπερθεν αὐτῆς ὑψωμάτων. Εἶνε ἡ φερώνυμος τοῦ ἀγίου Χαραλάμπους συνοικία, ἡ καὶ Βλάχικα ὀνομαζομένη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐποίκων, προσελθόντων ἀνθρώπων μετὰ τὴν προσάρτησιν καὶ συντελεσάντων εἰς τὸν ἐντὸς ὀκταετίας ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως μέχρι τοῦ 1889, ὅτε ἐνηργήθη ἡ ἀπογραφὴ, τριπλασιασθὲν τῶν κατοίκων ἀπὸ 800 εἰς 2389.

Κατὰ ταῦτα τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀρχαίας πόλεως κατέχεται νῦν ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τῆς ἐπιφοδομημένης ἐπ' αὐτῆς παλαιᾶς τουρκικῆς συνοικίας, ἣς οἴκοι τινες διασώζουσιν ἀραιὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος ἐπιφοδομημένα ἢ ἄλλως χρησιμοποιοιθέντα, ἐν μέρει δὲ ὑπὸ τῆς κατα-

στραμμένης τὰ νῦν συνοικίας τοῦ Βαρουσίου, ἣτις νῦν πρόκειται εἰς/ε-
 ργῆς εἰς ἀνασκαφίην. Ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ μέρει
 τῶν ἀρχαίων Φερῶν γινομένων ἀνασκαφῶν τὰ εὐρήματα δὲν πρέπει νὰ
 ἐλπισθῶσι πάντ' μεγάλα, ὅταν ὑπολογίσωμεν, ὅτι καὶ τούτο τὸ μέρος
 πρὸ τῆς ἐπὶ τοῦ ἰεροῦ ἀγῶνος καταστροφῆς ἠκεῖτο ἀπὸ αἰώνων κα-
 κατὰ τὴν ἀνοικοδομίαν τῶν ἐν αὐτῷ οἴκων εἶχον καταστραφῆ, τὸ πλεῖ-
 στον τὰ τυχόν ἐν αὐτῷ περισωζόμενα ἀρχαία μνημεῖα.

Ἀλλ' ἡ ἀρχαία πόλις δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ πεδῖον. Ὑπερθεῖν αὐ-
 τοῦ ὑψοῦται πρὸς βορρᾶν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἐκτεινομένη, τειρὰ
 λοφίσκων, ἐφ' ἧς ὁμοίως ἐπεξετείνετο ἡ πόλις. Ὅταν συμπεριλάβωμεν
 καὶ τούτο τὸ μέρος εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, τότε ἐννοοῦμεν ἄριστα τὰ
 λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, ὅτι ἡ Ὑπέρεια ἔκειτο ἐν μέσῃ τῆ πόλει.
 Τὸ μέρος τούτο τῶν ἀρχαίων Φερῶν δὲν κατοικεῖται τὴν σήμερον
 ἐξαιρουμένης τῆς νέας συνοικίας τοῦ ἀγίου Χαρχαλάμπους. τριανθὴν δὲ
 ἀπόδειξιν τῆς συμπεριλήψεως μέρους τούτων τῶν λόφων εἰς τὴν ἀρ-
 χαίαν πόλιν ἔχομεν τὰ σωζόμενα ἀρχαία εἰρηπία καὶ ἄριστον ὁδηγὸν
 τὸν χάρτην τοῦ Ῥήγα. Μίαν ἔχει οὗτος ἀληθῶς μεγάλην ἔλειψιν, ὅτι
 δὲν σημειοῦται ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ῥήγα σωζόμενα
 εἰρηπία τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῶν Φερῶν ἐπὶ τῶν βορείων ὑψω-
 μάτων. Ἄν εἶχομεν τὴν σημείωσιν ταύτην ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἠθέλομεν
 εὐνοηθῆ πολὺ ἀσφαλέστερον νὰ ὀρίσωμεν τὴν πρὸς βορρᾶν ἔκτασιν τῆς
 ἀρχαίας πόλεως. Ἐπειδὴ πάντως πρέπει νὰποδεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὰ
 τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐσώζετο πολὺ μεγαλύτερον
 μέρος τῶν τειχῶν καὶ ὁ περίβολος ἦτο συνεχέστερος ἢ σήμερον.

Αὐτὴ ἡ περιγραφή τῶν λειψάνων, ὅσα ἐσώζοντο ὀλίγας δεκαετη-
 ρίδας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥήγα, ὅτε ἐπεσκέφθη τὸν Βελεστίνον ὁ
 Ἄγγλος Leake, πείθει ἡμᾶς, ὅτι καὶ ἀπ' ἐκείνου ἀκόμη τοῦ χρόνου
 ἐπῆλθον ἱκαναὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν κατάστασιν τῶν τειχῶν. Τὰ λείψανα
 τῆς βορείας πόλης τῶν τειχῶν τῆς πρὸς τὴν Λάρισσαν δὲν σώζονται σή-
 μερον, οἷα περιγράφει ὁ Leake, καὶ καθόλου δὲ τὰ σήμερον σωζόμενα
 εἰρηπία φαίνονται πολὺ ὀλιγώτερα ἢ κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἄγγλου
 συνταγματάρχου. Οὐχ ἦττον διακρίναται σαφῶς ἡ ἀκρόπολις ὑπερκει-
 μένη τοῦ Βαρουσίου κατὰ τὸν δυτικωτάτον τῶν λόφων τῶν ἐπὶ τοῦ
 χάρτου τοῦ Ῥήγα, ἐφ' οὗ κεῖται ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, πυρ-
 ποληθεῖσα καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἔπειτα ἀνοικοδομη-
 θεῖσα, ἣς πλῆσιον κεῖνται ἀκόμη τὰ μνημεῖα, ἅτινα σημειῶνει ὁ Ῥή-
 γας. Ἀληθῶς ἐκεῖ κεῖται τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Βελεστίνου.

Ὁ λόφος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου δεσπόζει τῆς πόλεως ὡς ἀληθῆς αὐτῆς ἄκρα, μεγάλοι δὲ ὀγκολίθοι ἐγκατεσπαρμένοι ἐπ' αὐτοῦ εἶνε λείψανα τοῦ ἀρχαίου περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως ταύτης τῶν Φερῶν ¹. Ἐπὶ δὲ τῶν χθαρμαλιωτέρων λόφων ἀναγνωρίζονται ἀκόμη το ἔσο τοῦ Ῥήγα ὀνομαζόμενον ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ λόφου ἐρείπιον εἰς τὸν Σοῦγλον καὶ τὰ λοιπὰ ἐπὶ τοῦ χάρτου σημειούμενα, ὧν τινὰ οὐδὲν ἄλλο φαίνονται ὄντα ἢ συσώρευσις ὀγκολίθων τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Τὰ δὲ ἄριστα τῶν σωζομένων ἐρείπιων κείνται ἀμέσως ὑπερθεὶν τῆς Ἰπερείας ὀλίγον πρὸς τὰ βορειοανατολικά αὐτῆς. Εἶνε τραπεζοειδῆς τετειχισμένος χώρος ἔχων μῆκος μὲν ὀγδοήκοντα περίπου μέτρων, πλάτος δὲ περίπου τριάκοντα. Τὰ περιβάλλοντα τὴν ἑκτασίαν ταύτην τείχη ἔχουσι πλάτος 1,60 μέτρον περίπου καὶ σώζονται εἰς ὕψος ἱκανόν, εἶνε δ' ἐκτισμένα κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον δι' ὀγκολίθων μεγάλων. Ἡ τεχισμένη αὕτη ἑκτασις εἶνε καθ' ἃς ἔδωκα αὐτῆς διαστάσεις ἱκανῶς μεγάλη ὥστε δὲν δύναται νὰ εἶνε τυχὸν πύργος ἐξέχων τῶν τειχῶν. Δὲν εἶνε κατὰ ταῦτα ἢ ἑτέρα τῶν τραπεζοειδῶν πρὸς βορρᾶν κορυφῶν τῶν ἔχουσῶν τὰς πλευράς ἐν μέρει ἐπιτέχνους καὶ χρησιμευουσῶν δίκτην μεγάλων προπυργίων προστατευόντων τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ βορρᾶ, καθ' ἃ περιγράφει ὁ Leake σελ. 439. Ἄλλ' οὐδ' ἡ ἀκρόπολις τῶν Φερῶν εἶνε αὕτη, διότι πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν εἶνε ἀνεπαρκῆς ἢ ἑκτασις, ἐτοποθετήσαμεν δὲ ἄλλως τὴν ἀκρόπολιν εἰς προσφύτεστερον, ευρύτερον καὶ ὑψηλότερον μέρος τὸν λόφον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Τί λοιπὸν εἶνε τὸ ἐξαιρέτως ὠχυρωμένον ἐκεῖνο ἀνάχωμα, ἢ ἐξέδρα ἐκεῖνη ἢ ἐπιμελῶς μὲν γύρωθαι τετειχισμένη, πάντως δ' ἐσωθεν ἐπιχωσθεῖσα διὰ χειρῶν ἀνθρωπίνων, ἀπεργασμένων τελειοτέραν τὴν φυσικὴν κατ' ἐκεῖνα τὸ μέρος ἔξαρσιν τοῦ ἐδάφους; Τὸ ὅλον ἐμποιεῖ τὴν αἰσθησιν ἐξαιρέτου τινὸς ἐπιπέδου, ὅπερ ἐδημιούργησαν, συνεπικουρούσης τῆς φύσεως, οἱ ἀρχαῖοι Φεραῖοι δίκτην στυλοδάτου τινὸς πρὸς ἐποικοδόμησιν ἀξιολόγου τινὸς μνημείου. Ἄλλ' ὅποιον τὸ ἐπὶ τοῦ ἐπιχώματος ἐκεῖνου ἐκτισμένον οἰκοδόμημα; Ἦτο ἄρα ναὸς, ἦτο ἀνάκτορον; Ἐν τῷ διαγράμματι τοῦ Ῥήγα σημειοῦται ἴδιαι ἐν προσηκούσῃ θέσει τὸ τραπεζίον ἐκεῖνο καὶ ὀνομάζεται τὰ σπία τῶν βασιλέων. Ποῦ ἐστηρίζετο τὸ λατῆκὸν ἐκεῖνο ὄνομα, ὅπερ πρέλαθεν ὁ Θεσσαλὸς χαρτογράφος; Ἐσώζετο ἄρα ἐπ' αὐτοῦ τι πλειότερον τοῦ κολοσσίου ὑποδάθρου, ὑπὲρχον ἀκόμη λείψανα ἐπιφανῆ ἢ

1. Τὴν ἀκρόπολιν τῶν Φερῶν ἀναφέρει Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (ΧΧ, 110).

ἀπλῶ θεμέλια. δικαιολογούντα τὴν παράδοσιν τῶν Βελεστινιωτῶν, ὅτι ἔχει ἔκειτο τὸ ἀνάκτορον τῶν ἀρχαίων τυράννων τῶν Φερῶν; Σήμερον οὐδὲν φαίνεται τὸ ἐξέχον ὑπὲρ τὴν γῆν καὶ ὁ γεωργὸς σὺρει ἀμέριμνος τὸ ἄροτρόν του ἐπὶ τοῦ αἰνιγματικοῦ ἐκείνου χώρου, ὃν περιέβαλε διὰ τόσῃς στροφῆς ἢ παραδόσις τῶν Βελεστινιωτῶν. Μόνον συστηματικὴ ἀνασκαφὴ δύναται ν' ἀποκαλύψῃ ἴσως ὑπὸ τὴν γῆν ἐδάφη κατασκευῆς μαρτυροῦντα τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη, δὲν λύει τὸ μυστήριον, οὐδὲν βιάζει ἡμᾶς νὰ καταρρίψωμεν τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ, καὶ ὁμολογῶ, ὅτι οἶονεὶ παρασυρόμενος ὑπ' αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ χώρου ἐκείνου, ἂν οὐ μαγικὴ εἶνε ἡ θεὰ τοῦ κάτῳθεν ἐπεκτεινομένου πολισματος καὶ τῶν ὑπερκειμένων ὑψηλοτέρων λόφων καὶ τῶν καταρρότων κήπων καὶ θασῶν καὶ ἀκώλυτον πλανᾶται τὸ βλέμμα μακρὰν ἐπὶ τὰ ὄρη τῶν Φερσάλων καὶ τὴν πεδιάδα τῆς Πελασγιώτιδος ἐφ' ἀνταύθην πρὸς στιγμὴν ὅτι πατὴρ τὴν γῆν ὅπου ἔζησεν ὁ Ἰάσων καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Φεραιὸς καὶ ἀνεπόλησα τὰς τραγωδίας ὧν θέατρον ὑπῆρξε τὸ μέγαρον τῶν τυράννων καὶ ἀνεπαρεστάθη πρὸ ἐμοῦ ζῶσα ἡ ἱστορία τῶν Φερῶν, ἡ ἱστορία τοῦ Βελεστίνου.

Ἡ πόλις ἦτο τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Θεσσαλίας, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὐτῆς ἄγνωστος. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαία παράδοσις ἐξωκονόμει τὴν περί τῆς παλαιοτάτης ἱστορίας τῆς πόλεως ἄνοιαν αὐτῆς καθ' ὃν τρόπον καὶ ἀλλαγῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρουσα δηλ. τὴν κτίσιν τῶν Φερῶν εἰς ἦρωα ἐπώνυμον αὐτῆς, τὸν Φέρητα, ὃν ἔλεγον πατέρα τοῦ Ἀδμήτου, οὗ τὰ ποιμνία ἔτρεφε παρ' αὐτῷ θητεύων ὁ Ἀπόλλων· ἀλλ' οὔτε περὶ τῶν μυθικῶν ἐκείνων χρόνων τῆς πόλεως μανθάνομεν τι πλεόντερον, οὔτε περὶ τῶν κατόπιν τυχῶν τῶν Φερῶν μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς βλέπομεν ἐξαιρομένην αἰφνίς τὴν πόλιν εἰς δύναμιν μεγάλην διὰ τοῦ Ἰάσονος.

Αἱ Φεραὶ ἐπολιτεύοντο μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς παλαιᾶς βασιλείας ὀλιγαρχικῶς. Κατὰ δὲ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἰσχύσας κατέλαβε τὴν ἀρχὴν γενόμενος τυράννος πρῶτος, ὅσον γνωρίζομεν, ὁ πατὴρ τοῦ Ἰάσονος Λυκόφρων, ὃν ἐπροστάτευον οἱ Λακεδαιμόνιοι 1 ἀρχῶν μεσίδιος κατ' Ἀριστοτέλη (Πολιτ. V, 5). Ἰσχυρὸς δὲ γενόμενος δὲν ἠρέκεσθη ὁ Λυκόφρων εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Φερῶν, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἄρξῃ καὶ συμπάσης τῆς Θεσσαλίας. Εἰς τοῦτο ἀποσκοπῶν, ἔτυχεν ἀντιδράσεως παρὰ τῶν ἰσχυρῶν γενῶν ὅσα ἤρχον ἀλλαγῶν τῆς Θεσσαλίας.

1. Ξενοφ. Ἑλλ. VI. 4. 24.

Ἰσχυρότατοι δὲ τῶν Θεσσαλῶν, ἀφ' ὧν ἐξήρτητο τέως ἢ τύχη ὅλης τῆς χώρας, ἦσαν οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσης, καὶ οἱ Σκοπάδαι τῆς Κραινῶνος, πόλεως κειμένης εἰς ὀλίγων ὥρων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Λαρίσης, παρὰ τὸ σημερινὸν Χατζηγλάρ. Ἐκ τῶν ἵπποτρόφων ἐκείνων γενῶν τῶν πλουσιῶν πόλεων τῆς Πελασγιώτιδος ἐξελέγοντο ἐν περιπτώσει κινδύνου ἀναγκάζοντες τοὺς Θεσσαλοὺς εἰς ἔνωσιν οἱ ταγοί, οἱ προϊστάμενοι τῆς ἑνωμένης Θεσσαλίας. Ἀλλ' αἱ Φεραὶ, αἱ ἔχουσαι παρελθὸν ἀγνοούμενῶν μὲν νῦν, ἀλλ' οὐχ ἴττον ἐνδοξον δὲν ἰδύναντο ν' ἀνεχθῶσι τὴν δεσποτείαν τῶν κυριάρχων ἐκείνων πόλεων. Αὐτὴ ἡ θέσις ἐν ἣ ἐκτίσθησαν αἱ Φεραὶ φαίνεται σαφῶς ὑποδεικνύουσα τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πόλεις ἐκείνας τὰς κατεχούσας τὰ βόρεια καὶ βορειοανατολικά τῆς Πελασγιώτιδος. Ἐῴρηται δηλ. αἱ Φεραὶ, καθ' ἃ ἐξεθέσαμεν ἤδη, ἐκτισμέναί πρὸς νότον τῶν λόφων δι' ὧν προφυλάσσεται τὸ φεραῖον πεδῖον ἀπὸ βορρᾶ. Τῷ δὲ φυσικῶν ἐκείνου κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ ἐπιθέσεων προπύργιον, ἔτι ὀχυρώτερον ἀποδᾶν διὰ τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τοῦ ἐπὶ τῶν λόφων ἐκείνων κτισθέντος, καθίσταται πολὺ μᾶλλον δυσάλωτον, ὡς ἐκ τοῦ μετὰ τοὺς λόφους ἐκείνους πρὸς τὸ βόρειον πεδῖον τῆς Πελασγιώτιδος ἐπομένου βαθέος χειμάρρου, χρισιμέουτος δίκην τάφρου, παρακωλυούσης τὰς ἐφόδους τῶν βορείων πολεμίων. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ θέσις τῶν Φερῶν καὶ ὁ τρόπος τῆς ὀχυρώσεως αὐτῶν ἐνδεικνύει ὅτι πατροπαράδοτος ἦτο τῶν Φεραίων ὁ ἀγὼν πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς τῶν βορείων πόλεων τῆς Πελασγιώτιδος. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο ὅπως ὁ δημοφιλὴς τύραννος, ὁ ἐπὶ τῆς καταλύσεως τῶν ἀριστοκρατικῶν οἴκων τῶν πιθανῶς συμπαθούντων πρὸς τοὺς Ἀλευάδας καὶ Σκοπάδας καὶ ἐπὶ τῆς ἀγάπης τοῦ δήμου στηρίξας τὴν νεοσύστατον αὐτοῦ ἀρχήν, νὰ στρέψῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὴν κατακάλαισιν τῆς Λαρίσης καὶ τῆς Κραινῶνος. Φυσικὴ δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὰς περὶ ταγείας τοιαύτας ἀξιώσεις τοῦ Λυκόφρονος ἀντίδρασις τῶν Λαρισαίων ὅτινες ὡς ρητῶς μαρτυρεῖται, ἀναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, μετὰ καὶ ἄλλων Θεσσαλῶν, ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ Λυκόφρονος, πολλῶν πεσόντων κατὰ τὴν παλύνεκρον ἐκείνην μάχην τῆς 3 Σεπτεμβρίου 404.1 Ἐφαίνοντο λοιπὸν οὕτω βαίνοντα κατ' εὐχὴν τὰ τοῦ Λυκόφρονος καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Σπάρτης αἱ Φεραὶ παρεσκευάζοντο ν' ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Θεσσαλίας. Ἦδη δὲ σπαρτιατικὴ φρουρὰ κατεῖχε τὴν Φάρσαλον.

1 Ξενοφ. Ἑλλ. II. 3. 4. Ἡ ἡμερομηνία τῆς μάχης ἀσφαλίζεται ὑπὸ τῆς ἐκλείψεως ἡλίου, ἣν ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν καὶ ἣτις ὠρίσθη ἀστρονομικῶς.

Ἄλλ' οἱ ἐχθροὶ τῆς Σπάρτης καὶ ἐχθροὶ τοῦ Λυκόφρονος ἠγρόπνουν ἐν Ἑλλάδι. Διὸ μετὰ τὴν παρὰ τὴν Ἀλίαρτον τῆς Βοιωτίας μάχην τοῦ 395 π. Χ. ἰσχυρὰ συμμαχία συνέστη ἐν Ἑλλάδι κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, μισουμένων διὰ τὸ βάρος τῆς ἀρχῆς. Βοιωτοὶ καὶ Ἀθηναῖοι, Κορίνθιοι καὶ Ἀργεῖοι μετέσχον τῆς συμμαχίας. Ἡ Εὔβοια καὶ ἡ Λευκάς, οἱ Σπαρτιάται καὶ κάτοικοι τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς προσετέθησαν εἰς τὴν ὁσημέραι εὐρυνομένην συμμαχίαν.

Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν ἰσχυρὰν ἀντισπαρτιατικὴν συμμαχίαν ἀπετάθη καὶ Μήδιος, ὁ τότε δυναστεύων ἐν Λαρίσῃ, ὅπως ἀντεπιδράσῃ κατὰ τοῦ Λυκόφρονος. Λαβὼν δὲ ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ συνεδρίου τῶν συμμάχων ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῆς Φαρσάλου. Ἡ δὲ δραστηρία αὕτη ἐνέργεια ἐφόβησε τὸν Λυκόφρονα, ὅστις ἠναγκάσθη ν' ἀποστῆ τῶν περὶ ἡγεμονίας ἐν Θεσσαλίᾳ μεγάλων αὐτοῦ σχεδίων. Ὁὐδὲν ἔκτοτε μανθάνομεν περὶ τοῦ μεγαλεπήθου Λυκόφρονος, οὗ υἱὸς καὶ διάδοχος Ἰάσων διαδέχεται παρὰ τοῦ πατρὸς μετὰ τοῦ θρόνου τῶν Φερῶν καὶ τὰ μεγάλα αὐτοῦ σχέδια. Στρατολογήσας ἐξακισχιλίους μισθοφόρους κατάρθωσε διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς προστηγείας νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς θερμὰ ὄργανα τῶν μεγάλων αὐτοῦ πόθων, ἀόκνους πρὸς πᾶσαν στρατιωτικὴν ἐπιχείρησιν. Ἦδη τῷ 375 π. Χ. αἱ πλείστα τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων ὑπέκειντο εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, καὶ μέχρις αὐτῆς δὲ τῆς Ἠπείρου ἐφθάνεν ἡ ἀρχή του. Ἦδη ἡ μεγάλη ἀντίπαλος τῶν Σπαρτιατῶν, ἡ πόλις τῶν Θηβῶν, ἦτο σύμμαχος αὐτοῦ. Στηριζόμενος εἰς τὴν μεγάλην ἤδη αὐτοῦ δύναμιν, ἐσκέπτετο πλέον περὶ καθυποτάξεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἀναλήψεως μεγάλου ἐθνικοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἡγεμονίαν. Ἄλλ' ἀνθίστατο ἀκόμη ἡ Φάρσαλος, ἧς ἦρχεν ὁ φίλος τῶν Σπαρτιατῶν Πολυδάμας. Εἰς μάχην τὸ κατ' ἀρχὰς ἠθέλησε ὁ Ἰάσων νὰ πείσῃ καὶ αὐτὸν ὅπως προσχωρήσῃ εἰς τὰ μεγάλα αὐτοῦ σχέδια· ἀλλ' ὅτε ὁ μεσιδῖος ἄρχων τῆς Φαρσάλου, μεταβὰς εἰς τὴν Σπάρτην, ἐζήτησε ματαίως τὴν βοήθειαν τῶν Σπαρτιατῶν, ἠναγκάσθη ἐπιστρέψας εἰς τὴν Θεσσαλίαν νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν ἀκατανίκητον δυνάστην τῶν Φερῶν. Πῶς ἠδύνατο ἄλλως ν' ἀντισταθῇ τελεσφόρως πρὸς ἄνδρα, ὃν αὐτὸς παρίστανεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ὡς στρατηγὸν μὲν φρονιμώτατον, οὐδενὸς ἀμαρτάνοντα τῶν ἐπιχειρουμένων καὶ ἱκανὸν νὰ κάμνῃ τὴν ἡμέραν νύκτα καὶ ὅταν ἔσπευδε δυνάμενον ν' ἀπέχη ἀρι-

1 Διοδ. Σικελ. XIV, 82.